

MANUEL MILÀ I FONTANALS I LA LINGÜÍSTICA CATALANA

Francesc BERNAT I BALTRONS
Universitat de Barcelona

1. L'INTERÈS DE MILÀ PELS ESTUDIS LINGÜÍSTICS

Com és sabut (Jorba 1989a), Milà fou fonamentalment un estudiós de la literatura que s'especialitzà sobretot en el camp de la lírica trobadoresca i la poesia popular.¹ Però va ser precisament a partir d'aquestes dues línies de recerca literàries que també començà a interessar-se per una sèrie de temes lingüístics que estaven estretament lligats amb els tipus de literatura que l'atreia i que havien estat poc estudiats fins aquell moment, especialment a l'Estat espanyol. Hem d'entendre els estudis lingüístics de Milà, doncs, com una conseqüència de la seva voluntat d'aprofundir en tots els aspectes relacionats amb el tipus de literatura que l'interessava.

La primera línia d'investigació lingüística de Milà parteix de la seva passió per la llengua i la literatura dels trobadors, i s'originà, concretament, a partir d'un aspecte relacionat amb la filologia provençal de la primera meitat del XIX: l'interès per conèixer els orígens de les llengües romàniques, un tema polèmic en aquella època tal com testimonia, per exemple, la difusió de les teories de Raynouard² sobre la suposada existència d'una *langue romane* medieval —coincident amb l'occità— a partir de la qual s'haurien desenvolupat les altres llengües neolatines. Aquesta línia d'estudi durà ràpidament Milà a un altre tema afí i igualment polèmic: esbrinar el tipus de relacions històriques que havien mantingut el català i l'occità; especialment, si mai havien format part d'una mateixa llengua —i fins quan—, anomenada sovint *llemosí*.³

1. Milà també investigà la literatura catalana culta medieval (especialment els poetes del XIV i XV), el teatre antic, l'èpica castellana medieval i l'obra de Dante. Pel que fa a la literatura popular de tradició oral, s'interessà principalment per la catalana i la castellana, sense oblidar mai la producció feta en la resta de llengües romàniques (especialment, la italiana i la gallega).

2. François Raynouard (1761-1836), escriptor occità en llengua francesa, fou un dels primers estudiosos de la literatura trobadoresca; també és considerat com un dels precursors dels estudis lingüístics romànics.

3. Per a més informació sobre aquest aspecte dels estudis lingüístics de Milà, vegeu Bernat (2006).

La segona línia d'investigació lingüística de Milà fou la descripció del català parlat i la classificació de les seves varietats, un aspecte que deriva fonamentalment del seu interès per la literatura popular de tradició oral. En aquest sentit, cal recordar que Milà recollí, directament o indirecta, una gran quantitat d'exemples de lírica popular al llarg de la seva vida i que per aquest motiu esdevingué un dels principals experts en aquest tipus de literatura al nostre país i al conjunt d'Europa. Milà, a més, fou un dels pocs erudits de la Renaixença que considerà necessari dedicar una sèrie de treballs a l'estudi de les característiques del català parlat. Cal remarcar la importància i la novetat d'aquesta tasca en una època en què la reflexió lingüística a casa nostra anava adreçada majoritàriament a establir prescripcions per al català escrit, ja que aquesta era la mentalitat dominant entre els prohoms de l'època. També cal dir que els estudis dialectològics formen la major part de l'obra lingüística del període de maduresa de Milà, ja que en aquesta etapa les seves investigacions s'anaren centrant cada vegada més en la literatura de tipus popular. Amb tot, l'interès de Milà per la dialectologia ja era d'alguna manera present en els seus estudis sobre lírica trobadoresca, especialment en aquells passatges en què proposava distingir els trobadors catalans dels occitans o esbrinar-ne el lloc exacte de procedència a través de l'anàlisi de la llengua de les composicions.⁴ Tots aquests treballs constitueixen, sense cap mena de dubte, els primers passos de la lingüística catalana moderna.

En aquest sentit, és evident que l'única disciplina que podia oferir a Milà el marc teòric adequat per analitzar les varietats lingüístiques amb què s'expressaven els seus gèneres literaris predilectes era la jove romanística europea del vuit-cents. Per aquesta raó, i a banda de seguir i aplicar ben aviat les descobertes d'aquesta ciència als seus treballs, Milà entrà en contacte molt aviat amb els grans romanistes⁵ de la seva època —un fet que ha quedat plasmat en la seva abundant producció epistolar—, col·laborà assíduament en les principals revistes dedicades a la romanística⁶ i, com a conseqüència, esdevingué un prestigiós romanista de fama internacional, fins al punt que la necrològica que li dedicà Alfred Morel-Fatio el considerava «le seul romaniste d'Espagne, le seul du moins qui se tînt régulièrement au courant du progrès de la philologie neolatine au delà des Pyrénées [...]».⁷ Així doncs, les dues línies de recerca lingüística de Milà que acabem de presentar són l'aplicació per primera vegada al català dels principals objectius de la lingüística romànica del segle XIX: la voluntat per descobrir l'origen, estudiar les característiques i trobar el tipus d'ar-

4. Aquest és l'origen de la comparació entre el català i l'occità que podem llegir a Milà (1861: 425-431).

5. Milà despertà l'interès dels romanistes europeus a partir de la publicació de les seves *Observaciones sobre la literatura popular* (1853). Entre els erudits amb qui es relacionà amb més assiduitat, destacarem solament els noms de Ferdinand Wolf, Adolf Ebert, Alfred Morel-Fatio, Gaston Paris, Paul Meyer, Charles de Tourtoulon, Camille Chabaneau, Giuseppe Pitrè o Pio Rajna. Milà també fou un membre destacat de la *Société pour l'étude des langues romanes* de Montpeller. Vegeu-ne una relació més detallada i completa a Jorba (1984: 110-139).

6. Milà col·laborà periòdicament amb la revista alemanya *Jahrbuch für romanische und englische Literatur*, després dirigida per F. Wolf i A. Ebert, i amb les revistes franceses *Revue des langues romanes* (editada per la *Société pour l'étude des langues romanes* de Montpeller) i *Romania* (editada a París per G. Paris i P. Meyer).

7. Publicada a *Romania* (XIII, 1884: 633-635).

ticulació que existeix entre les varietats lingüístiques de la Romània, ja siguin llengües o dialectes. Milà, doncs, pot ser considerat com el fundador de la lingüística catalana en ser el primer que estudià la nostra llengua amb un mètode estrictament científic. Així ho reconeixia Antoni M. Alcover (1908: 75-79), un altre dels grans pioners de la lingüística catalana:

Concretantmos a lo que feu per la filologia catalana, hi ha que regonèxer que fou el qui hi donà les primeres passes, i ¡tant avengudes i encertades com foren! Es difícil rectificarli res, i tot filòlec que s'afiqui a tractar la nostra llengua, no pot prezindir de la magnífica garba que'l gran doctor segà en aquest camp.

A banda d'aquests dos grans aspectes indicats, Milà també va dedicar la seva atenció a altres temes relacionats amb la lingüística catalana i general, tot i que en una proporció molt menor i de manera menys sistemàtica, entre els quals destaca la seva proposta sobre la codificació de la llengua catalana. A continuació, tractarem en apartats diferenciats els tres grans blocs de l'obra de Milà dedicada a la llengua catalana.

2. L'ORIGEN I LES RELACIONS ENTRE LES LLENGÜES ROMÀNIQUES A L'OBRA DE MILÀ

Tal com acabem d'apuntar, l'estudi de la poesia trobadoresca dugué Milà ben aviat a interessar-se per escatir algunes qüestions lingüístiques que plantejava aquest tipus de literatura i sobre les quals no existia encara unanimitat d'opinions entre els erudits de la primera meitat del XIX. Aquests problemes poden resumir-se en els dos següents punts: en primer lloc, definir la posició de l'occità en el conjunt de la família romànica, especialment en el marc del procés de formació de les llengües neollatines, un punt d'interès general per a tots els romanistes i provençalistes del vuit-cents; en segon lloc, precisar les relacions històriques i lingüístiques entre l'occità i el català, un tema polèmic entre els intel·lectuals catalans d'aquella època.

Entre els diversos articles i treballs que Milà dedicà a aquests darrers temes, cal destacar especialment «De los trovadores en España» (1861), una de les obres més importants de Milà, tant en l'aspecte lingüístic com literari, en què sintetitzà el resultat de les seves investigacions sobre la lírica trobadoresca i en la qual exposà, a més, els resultats fonamentals de la seva aplicació de la lingüística romànica al provençal i el català. La consulta d'aquest llibre, doncs, és bàsica per a totes aquelles persones que vulguin conèixer la faceta de Milà com a romanista,⁸ raó per la qual comentarem seguidament els apartats més rellevants d'aquest llibre des d'un punt de vista lingüístic.⁹ Amb tot, Milà ja

8. Vegeu-ne una síntesi a Jorba (1989b).

9. Diverses seccions d'aquesta obra constitueixen, de fet, un petit compendi de lingüística romànica. Es tracta, concretament, dels capítols I.1 («Formación de las lenguas romances»), I.2 («Lengua de oc: variedad galo-meridional») i IV.1 («Variedad catalana de la lengua de oc»).

havia fet diverses aproximacions a aquest tema anteriorment. Es tracta sobretot dels «Estudios sobre los orígenes y formación de las lenguas romances y especialmente de la provenzal» (1853) i «Orígenes de las lenguas neolatinas» (1858), dos articles que van ser després refosos i ampliats a «De los trovadores en España». També cal citar dins aquest eix temàtic la ressenya de Milà sobre l'obra del romanista alemany J. F. Schnackenberg, *Cuadro sinóptico de los dialectos de Francia* (1857), en què podem llegir, a més, alguns interessants comentaris de tipus sociolingüístic sobre la pervivència dels *patois* gal·loromànics a França, els quals compara amb la situació del català.¹⁰ Des d'un punt més historiogràfic també cal esmentar l'article «Bastero: filólogo catalán» (1856), en què Milà destaca el paper del canonge gironí com a predecessor del estudis romànics i provençals tot contraposant-lo a la figura de François Raynouard. Així mateix, la majoria d'aquests escrits són igualment interessants per conèixer el jove Milà que identifica històricament el català i l'occità, un punt de vista que després modificà substancialment tal com veurem ben aviat.

Respecte a «De los trovadores en España», Milà aplicà el resultat de les seves recerques romanístiques en tres grans aspectes: la descripció del procés de formació de les llengües romàniques, la caracterització de l'occità i el català, i les relacions històriques entre ambdues llengües. Cal dir, però, que aquests dos idiomes són presentats en seccions diferents i mai no se'ls confon. Pel que fa al primer aspecte, Milà demostrava estar al corrent dels últims descobriments de la filologia romànica sobre la gènesi de les llengües neollatines,¹¹ tant des del punt de vista històric com estrictament lingüístic. En aquest sentit, s'hi declarava un ferm partidari de la procedència llatina de les llengües citades en rebutjar les teories que postulaven un origen mixt llatinogermànic o que posaven en dubte la capacitat del llatí per supplantar les llengües anteriors a la romanització i/o integrar els conquistadors bàrbars. Tot i que admetia la presència d'un cert nombre d'elements al·lògens en les llengües romàniques (preromans o posteriors a la desaparició de l'Imperi), demostrava que mai no superaven en quantitat i qualitat els components llatins. Així mateix, palesava la diversitat interna del llatí i l'origen popular de la majoria dels elements romànics en descriure les principals característiques que singularitzaven el llatí parlat davant la llengua culta.

En l'apartat dedicat a l'occità, Milà ens presenta aquesta llengua com la que havia adquirit una «especial nombradía» entre les neollatines en els temps antics i que «hablaron los pueblos comprendidos entre el Loira y el Ebro».¹² Malgrat aquesta definició, tant al títol («Lengua de oc: variedad galo-meridional») com al text del capítol dedicat a aquesta llengua Milà sempre es limita a parlar estrictament de l'occità i només cita el català a l'hora de confrontar algunes característiques que diferencien ambdues llengües. Milà hi demostra estar al corrent de les principals aportacions de la filologia romànica respecte a l'occità i ofereix un breu però complet quadre descriptiu d'aquesta llengua. En

10. Especialment quan es refereix al català com a «nuestra amada habla, un día lengua, hoy dialecto.».

11. Concretament, Milà fa referència a Schlegel en el capítol dedicat a aquest tema. Més endavant també cità Diez, Mahn, Schnackenberg i Sauvage.

12. Milà (1861: 17).

aquest sentit, se centra principalment en les causes històriques que justifiquen l'aparició de dos romanços diferenciats al sud i al nord de l'antiga Gàl·lia, compara i destaca les seves principals característiques distintives, aporta un breu resum de la variació dialectal —diacrònica i sincrònica— de l'occità, comenta els diversos noms que ha rebut aquesta llengua al llarg del temps i les causes que ho expliquen, així com les raons que expliquen el sorgiment de la *koiné* utilitzada pels trobadors i els trets que la caracteritzaven. Milà, a més, compara sovint l'occità amb les principals llengües romàniques i demostra tenir una molt bona competència en la llengua d'oc, tant de les varietats antigues com de les modernes.

En el capítol dedicat al català («Variedad catalana de la lengua de oc»), Milà se centra en dos aspectes: per una banda, les relacions històriques entre aquesta llengua i l'occità i, per altra banda, la confrontació dels trets que distingeixen ambdós romanços tenint en compte les principals varietats d'aquestes dues llengües. Pel que fa a aquest darrer aspecte, l'objectiu de la descripció contrastada de les principals característiques del català i l'occità era oferir un mitjà amb el qual els filòlegs poguessin saber l'origen geogràfic d'un nombre destacat de trobadors el lloc de naixement dels quals s'ignorava o discutia.¹³ Més enllà d'aquest objectiu utilitari, cal remarcar que aquesta descripció constitueix el primer acarament científic que existeix entre ambdós romanços i pot ésser considerat com el primer estudi científic que demostra l'especificitat del català com a llengua dins el conjunt romànic.¹⁴ Així mateix, aquesta operació implicava que Milà hagués de tractar per primera vegada un tema que mai ningú no s'havia plantejat fins llavors: la classificació dels dialectes catalans. Això fou el que dugué Milà a proposar la primera classificació científica sobre els parlars catalans que coneixem —en orientals i occidentals—, encara avui predominant en la lingüística catalana. Veiem, doncs, com la singularització del català davant l'occità fou l'aspecte a partir del qual Milà també s'interessà per caracteritzar les principals varietats del català parlat, un tema en el qual fou pioner.

Pel que fa a les relacions entre el català i l'occità, Milà, tal com ja havia apuntat en el capítol dedicat a l'occità, parla sobre una antiga «llengua de oc» formada per la suma de dues varietats ben marcades: la «galo-meridional» o «transpirenaica» i la «catalana» o «espanyola». Tot i que Milà mantenia que ambdues varietats havien format una unitat lingüística durant l'època dels trobadors, matisava seguidament que la cohesió de l'esmentada llengua es trencà com a conseqüència dels camins històrics divergents que els dos països van emprendre posteriorment:¹⁵

13. Milà també era partidari d'analitzar la llengua dels trobadors que eren provadament catalans però sobre els quals no se sabia la procedència exacta a fi d'esbrinar-ne d'una manera més precisa l'origen geogràfic.

14. Vegeu, en aquest sentit, Solà (1991: 137): «es basava en una anàlisi del provençal i el català que és no sols la primera que posseïm, sinó que és tan rica i sòlida que al cap de cent vint-i-cinc anys encara no ha estat superada.»

15. Malgrat que no precisa una data concreta, a partir dels seus comentaris es dedueix que degué ser durant l'època en què els poetes catalans que seguien la prescriptiva trobadoresca començaren a utilitzar una llengua cada vegada més allunyada de l'antiga *koiné* occitana (de fet, un català occitanitzat); és a dir, a finals del XIII o principis del XIV.

Las estrechas relaciones entre este país [Catalunya] y el mediodía de Francia produjeron la unidad general de la lengua, pero esta unidad, que no se oponía en los países transpirenaicos a ciertas modificaciones secundarias, no obstó tampoco para que en Cataluña se formase una variedad muy marcada, que por la vida propia que alcanzó más tarde ha podido considerarse como una nueva lengua (Milà 1861: 425).

Pel que fa a aquesta qüestió, cal recordar que des del segle XVI, i per raons extralingüístiques, personatges destacats dels països catalanòfons havien defensat la idea que el català no era una llengua independent sinó una varietat que, amb l'occità, s'integrava en una unitat lingüística superior que se solia anomenar *llemosí*. Tot i que Milà ha passat a la història de la filologia catalana, entre altres raons, per ser un dels responsables de la superació del llemosinisme a casa nostra,¹⁶ no podem oblidar que, com bona part dels intel·lectuals catalans de la primera meitat del XIX, també n'havia estat partidari durant la seva joventut. Tanmateix, a partir de 1857 modificà la seva postura inicial sobre aquest tema i començà una evolució ideològica¹⁷ que el duria finalment a la seva postura definitiva, que és la que expressà a «De los trovadores en España» (1861). Fou la lectura de l'*Essai sur l'histoire de la littérature catalane* (1857) de Francesc Cambouliu, un romanista nord-català poc conegut,¹⁸ allò que dugué Milà a modificar la seva opinió, tot i que a penes el cità en la seva obra. Aquest autor vallespirenc demostrava en l'assaig suara esmentat dos fets que impactaren fortament en Milà: per una banda, que l'aplicació del gentilici *llemosí* al català era una conseqüència de l'admiració que els trobadors catalans sentien per determinats poetes de la regió de Llemotges, que Ramon Vidal de Besalú havia prestigiat en les *Razós de trobar*, i, per altra banda, que hi havia proves suficients per afirmar que la llengua utilitzada pels trobadors catalans en les seves composicions no era la que es parlava a Catalunya, ja que durant l'època baixmedieval s'havien donat moltes situacions de diglòssia literària en què no hi havia correspondència entre la llengua literària i la parlada en un mateix territori. Per tal d'afermar la seva tesi, Cambouliu recordava que en altres casos semblants —per exemple a la Itàlia i la Castella medievals— mai no hi havia hagut dubtes sobre la realitat lingüística d'aquells països. En conseqüència, era palès per a Cambouliu que les teories sobre el llemosí que circulaven pels països cata-

16. Per a més detalls, vegeu Bernat (2006).

17. Bàsicament, l'evolució del pensament de Milà sobre la identitat del català va passar per tres etapes. En la primera, anterior al 1857, Milà era un llemosinista més que identificava clarament en els seus escrits el català i l'occità, especialment en el passat, però també en el present. En la segona, que s'inicia el 1857, Milà va canviar la seva posició inicial, encara que més des d'un punt de vista terminològic que no ideològic. La característica principal d'aquesta breu època és l'abandó definitiu del terme *llemosí* per referir-se al català, ja fos antic o modern, però no el rebuig a la identitat comuna entre català i occità. En la tercera, iniciada amb la publicació de l'assaig «De los trovadores en España» (1861), Milà declarà que català i occità havien estat dues varietats lingüístiques que inicialment havien format una mateixa llengua (que anomenava *lengua de oc*), però que s'havien separat des de feia temps fins formar dues noves realitats lingüístiques independents. Per a més informació, vegeu Bernat (2006).

18. Nascut el 1820 a la localitat nord-catalana de Palaldà, fou professor de literatura a les universitats d'Estrasburg i Montpeller, a més de novel·lista. Fou un dels fundadors i el primer president de la *Société por l'Etude des langues romanes*. Morí a Montpeller el 1869. Per a més informació sobre la influència de Cambouliu en el pensament lingüístic de Milà, vegeu Bernat (2009).

lanoparlants (i, a través de variants, també a Occitània)¹⁹ no tenien cap validesa i demostrava, finalment, la raó per la qual el nom d'un dialecte d'una llunyana regió occitana havia arribat a designar la llengua catalana.

Amb tot, cal tenir en compte que el rebuig al terme *llemosí* i el fet que acceptés la independència moderna del català en l'assaig del 1861 no implica, tal com hem vist, que Milà deixés de creure en l'existència d'una antiga unitat catalanooccitana.²⁰ En efecte, una lectura atenta dels seus escrits, entre els quals destaquem un altre cop el fragment citat anteriorment (Milà 1861: 425), deixa clar que opinava que l'occità i el català havien format antigament una unitat lingüística a la qual anomenava «lengua de oc»,²¹ tot i que Milà admetia que des d'una etapa molt primerenca (abans del XIII probablement) ja es diferenciaven en aquesta suposada llengua romànica dues varietats amb una destacada personalitat: la del nord o «galo-meridional», que constituïria pròpiament l'occità, i la del sud o català. La novetat, doncs, rau en el fet que a partir del 1861 Milà havia arribat a la conclusió que la unitat de la «lengua de oc» s'havia trencat com a conseqüència dels camins divergents que els dos països van emprendre posteriorment, segurament com a conseqüència de la derrota de Muret (1213) i la consegüent pèrdua de relacions humanes, culturals i polítiques. Això explicaria, a més, per què Milà, a pesar de les idees esmentades, sempre va tractar el català modern en les seves investigacions lingüístiques de maduresa com una llengua a part de l'occità²² i, alhora, que mai no s'hagués plantejat fer un estudi integrat d'ambdós idiomes o proposar una fusió dels respectius renaixements literaris.

Aquesta tesi implica, a diferència del que manté Mourelle-Lema (1966),²³ que Milà considerava el català com una realitat lingüística formada a partir del trencament d'una antiga llengua romànica altmedieval en un procés que podria comparar-se a la formació del neerlandès a partir de l'antic alemany o, literàriament, al sorgiment del portuguès respecte al gallec. Val la pena destacar aquest fet perquè la concepció de Milà sobre els orígens comuns entre el català i l'occità no ha estat prou remarcada entre els historiadors de la filologia catalana.²⁴ Creiem, doncs, que és necessari tenir-la en compte si

19. Vegeu Rafanell (2000: 210-227).

20. D'aquest últim aspecte sembla deduir-se que les raons que Cambouliu va aportar per demostrar la independència del català respecte a l'occità, ja des del naixement de les llengües romàniques, no van convèncer plenament Milà. Per a més informació, vegeu Bernat (2009).

21. Si en quedés cap dubte, llegiu aquest fragment de Milà (1865: 7-8) en què tornava a insistir sobre aquesta idea: «Entremitj de les famoses llengües francesa, italiana y castellana hi havia un altre romans molt celebrat que alguna vegada s'anomena llengua d'oc [...], per causa de ser esta sa partícula afirmativa. Dita llengua's partia en dos branques; la del septentrí dels Pirineus (llevat lo Roselló) y la del mitjorn dels mateixos. La del septentrí s'anomená comunament provensal [...]. La branca del mitjorn dels Pirineus, [...] rebé aquell que li pertocava, que era el de catalá o catalanesch.»

22. Cal recordar, a més, que a *De los trovadores en España* el català i l'occità —així com els trobadors d'una o altra procedència— són descrits en capítols diferenciats.

23. Així, no trobem a l'obra de Milà cap al·lusió al fet que el català i l'occità puguin pertànyer «al mismo grupo lingüístico: el galo-románico meridional» (Mourelle-Lema 1966: 110), entès en el sentit d'una subdivisió de les llengües neolatines. Milà, a més, mai no es va plantejar fer aquest tipus de classificacions lingüístiques.

24. Amb tot, cal destacar els excel·lents estudis de Jorba (1984), Calaforra (1998) i Solà (1991).

volem entendre adequadament el pensament lingüístic de Milà, entre altres motius perquè cal contextualitzar-la en el marc del segle XIX, i sense que això impliqui despertar suspicàcies entre la lingüística catalana moderna.

Després de publicar «De los trovadores en España» (1861), i a banda de la *Ressenya històrica i crítica dels antics poetes catalans* (1865),²⁵ Milà es dedicà quasi exclusivament a l'estudi de la poesia popular catalana i deixà en una posició secundària els temes relacionats amb l'Edat mitjana o els trobadors, per la qual cosa trobarem en la seva obra escrita posterior pocs estudis amb el tema que acabem de tractar.²⁶ Aquest canvi d'orientació no és aliè al progressiu interès de Milà per les varietats del català parlat modern com a vehicle d'expressió de la poesia popular catalana.

Això explica que els únics estudis relacionats amb la lingüística romànica que Milà va realitzar després de la publicació de «De los trovadores en España» siguin la recensió «Fonética provenzal: o» (1869) i un article dedicat a les varietats frontereres del català, «Límites de las lenguas románicas» (1877), en els quals relacionà el català amb altres varietats romàniques properes.²⁷ La primera obra esmentada és una ressenya de Milà sobre un treball de Paul Meyer en què el filòleg francès sistematitzava els orígens de la /o/, tant tònica com àtona, «en el provenzal clásico y su correspondencia en los dialectos modernos». Després de lloar els mèrits de Meyer com a filòleg «puro» i provençalista, Milà aprofitava aquest article per refermar algunes de les teories sobre el vocalisme del català oriental²⁸ que havia exposat a «De los trovadores en España» i donava nous arguments favorables a la tesi de Meyer tot aportant dades dels parlars catalans que eren paral·leles a l'occità, però que el filòleg francès no havia pogut tenir en compte a causa del seu coneixement parcial del català; fins i tot, la informació aportada pel nostre erudit comportava, de manera indirecta, matisar algunes de les afirmacions de Meyer.²⁹

L'origen del segon treball fou la voluntat d'aplicar al català la mateixa recerca que Charles de Tourtoulon i Octavien Bringuier havien efectuat en la frontera lingüística francooccitana³⁰ a fi de dilucidar el següent problema: «En los confines de dos lenguas de una misma familia, ¿se pasa repentinamente de una á otra, ó bien hay una transición

25. En la introducció d'aquesta obra Milà torna a insistir, més resumidament, en la mateixa posició sobre els orígens del català que exposà el 1861.

26. Per exemple, i pel que fa a la suposada antiga unitat lingüística entre català i occità, la darrera referència a aquest tema que podem llegir a l'obra de Milà es troba a «Lo sermó d'en Muntaner» (1881), un article on recordava «l'antiga germandat del provençal y la nostra llengua».

27. Tot i que d'una manera molt lateral, Milà també esmenta altres varietats romàniques a l'hora de comentar l'ús diacrònic i sincrònic de l'article salat en català a l'article «Un misterio provenzal. Un artículo neolatino» (1870).

28. Concretament, subratllava el fet que la tesi de Meyer constituïa «una coincidència parcial del provençal moderno con la regla del catalán hablado oriental que hace ya tiempo expusimos, es decir, la de que la e y la o átonas se convierten respectivamente en a y u, ó sea (para evitar el menor pretexto de duda) se pronuncian como si estuvieran escritas a ó u» (Milà 1869b: 401).

29. Pel que fa a aquest aspecte, Milà matisava l'afirmació de Meyer segons la qual el català, a diferència del provençal modern, havia conservat la /o/ tònica del «provençal clásico». Milà donava la raó a Meyer parcialment, ja que aquest últim autor no havia tingut en compte que en els parlars catalans més septentrionals aquesta vocal, com en occità, també esdevé /u/ (per exemple: *mosca > musca*).

30. Es tracta de *Étude sur le limite géographique de la langue d'oc et la langue d'oïl* (1876).

graduada debida á la fusión de las dos lenguas?» (Milà 1877a: 530), un altre tema que generava polèmica entre els romanistes de l'època.³¹ Malgrat que esperaríem trobar alguna nota significativa sobre la frontera catalanooccitana en aquest escrit com a corollari de les seves investigacions sobre els trobadors, Milà se centrà en les varietats frontereres meridionals del català i el castellà parlades a les províncies d'Alacant i Múrcia, i el català limítrof amb l'aragonès a la Ribagorça, tot limitant-se a manifestar la necessitat que algú fes un estudi paral·lel en els dialectes septentrionals del català. En el primer cas, Milà arribava a la conclusió que en les comarques catalanoparlants del sud del País Valencià properes a Múrcia³² —i també d'una part de la Franja catalanoparlant de l'Aragó— no hi havia varietats mixtes catalanocastellanes sinó un català amb una presència de castellanismes molt més baixa del que presentaven grans ciutats com València³³ o Barcelona, per la qual cosa deduïa que «la cantidad de elementos forasteros [en aquestes varietats catalanes de frontera] no es proporcional á la vecindad, sinó á lo que se califica de mayor o menor cultura ó adelanto».³⁴ Cal destacar, així mateix, l'interès de Milà per descriure alguns trets del castellà parlat a la ratlla lingüística amb el català com el de les localitats d'Asp i Montfort, d'on destaca el *seseo* i alguns possibles catalanismes com *agora*, *pare* i *mare*. En relació al català i l'aragonès de la Ribagorça, en canvi, Milà hi observava el fet invers: l'existència d'un català lliure d'aragonesismes i d'un aragonès influït pel català. Amb tot, Milà reconeixia que bona part dels suposats catalanismes de l'aragonès que citava³⁵ també podien ser explicats com a mots autòctons o com a arcaïsmes i que el pas d'una llengua a l'altra no era gradual sinó clar.

És clar, doncs, que per a Milà l'estudi de les varietats frontereres del català no aportava arguments favorables a la teoria de la fusió entre les llengües que defensaven algunes romanistes. Cal afegir, a més, que Milà no hauria pogut escriure el tema que originà «Límites de las lenguas románicas» — cercar la hipotètica existència de varietats mixtes catalanocastellanes — sense un bon coneixement dels parlars fronterers citats³⁶ i sense la voluntat d'aplicar al català les recerques i els mètodes que la naixent dialectologia romà-

31. En aquest sentit, cal recordar que les investigacions d'un dels més destacats dialectòlegs romànics, G. I. Ascoli, anaren dirigides principalment a l'estudi de les característiques de les varietats romàniques de frontera. Milà, precisament, formava part del jurat de la *Société des langues romanes* que premià el 1875 aquest autor pel seu estudi del francoprovençal.

32. Sobre les recerques de Milà en la frontera meridional del català, vegeu Bernat (1999).

33. A tall d'exemple, Milà citava la diferència entre la fonètica de les ciutats de València i Alacant, ja que en la primera «se pronuncia la *j* mas aproximada a la *ch* [...] y es desconocida la *s* suave ó arrastrada que se conserva en la provincia y ciudad de Alicante». Vegeu Milà (1877a: 533).

34. Aquest article, a més, és de gran interès per a la sociolingüística catalana, ja que Milà hi exposa l'inici del procés d'abandó del català a Alacant durant el segle passat i la seva concepció sobre els processos de substitució lingüística. Per a més informació, vegeu Bernat (1999).

35. Milà esmentava les següents característiques com a possibles catalanismes de l'aragonès: «1.º, muchas palabras, especialmente de las que designan objetos usuales; 2.º, la articulación linguo-dental *xa*, *xe*, etc.; 3.º, el adverbio relativo *en ó ne* (*m'en torno*, *cómene* por *comerne*); 4.º, el artículo *lo* por *el*, y puede en cierta manera añadirse la terminación *au* (*almorzau* por *almorzado*)» (Milà (1877a: 535).

36. A banda d'un probable coneixement personal del català parlat a la Franja, Milà disposava de col·laboradors que li aportaven informació directa de les zones que comentava, entre els quals cita Eduardo Soler (Alacant), Francisco de Paula Villar (Múrcia) i Gregorio Amado Larosa (Aragó).

nica aplicava a altres varietats de la Romània. Milà, doncs, es revela en aquest últim treball com un romanista amb un admirable mètode científic decidit a ampliar el camp de coneixement de la dialectologia romànica amb les seves recerques sobre el català parlat en els confins de la seva geografia. En aquest sentit, volem destacar la significació d'aquest fragment de l'article que acabem de tractar:

Terminaremos manifestando el deseo de que las personas curiosas y entendidas, habitantes de los países limítrofes, vayan publicando los datos necesarios para la solución del problema [admetre o refutar l'existència de varietats lingüístiques mixtes]. Deberían, no hay que advertirlo, estudiar los hechos sin sistema preconcebido, pero sin dar inmotivada preferencia (en cuanto a la antigüedad, pureza, etc.) al habla de su propia comarca y sin apresurarse á calificar de idioma mixto ó intermedio al que contenga algún elemento del vecino (Milà 1877a: 536).

3. ELS ESTUDIS DIALECTOLÒGICS DE MILÀ

Milà publicà al llarg de la seva vida —sobretot a partir de la maduresa— diversos estudis en què el tema fonamental, o un dels temes bàsics, era l'anàlisi i el comentari de característiques dels dialectes catalans. La majoria d'aquests escrits són articles independents o recensions, però alguns estan inclosos —ja sigui com a capítol, participació o pròleg— en obres més extenses dedicades a altres temes, principalment les qüestions literàries que més interessaven el nostre autor. Els treballs dialectològics de Milà, però, no es limiten a les obres esmentades, perquè una part significativa dels seus papers personals, conservats a la Biblioteca Menéndez y Pelayo de Santander, estan formats per un notable conjunt de notes i apunts sobre els parlars catalans, un fons documental que encara no ha estat prou estudiat.³⁷ Així mateix, tot i que d'una manera més escadussera, l'epistolari milanià també conté algunes cartes on es comenten dades sobre els nostres dialectes.³⁸ Cal tenir en compte, doncs, tot aquest tipus d'escrits, si volem entendre adequadament les aportacions de l'erudit vilafranquí al coneixement dels nostres parlars.

Pel que fa a l'obra dialectològica publicada, els principals treballs de Milà dedicats a aquest camp són els següents: el capítol «Variedad catalana de la lengua de oc» de 1861 (inclòs a «De los trovadores en España»); els articles «La llengua catalana a Sardenya» (1869), «Un misterio provenzal. Un artículo neolatino» (1870), «Estudios de lengua catalana» (1875), «Phonétique catalane: œ» (1876), «Périodiques» (1877), «Límites de las lenguas románicas» (1877) i «Mélanges de langue catalane» (1877); la participació de Milà en la miscel·lània *I parlari italiani in Certaldo alla festa del V centenario di Messer Giovanni Boccaccio*, editada per Giovanni Papanti (1875); i el pròleg del «Romancerillo

37. Vegeu una aproximació a la part d'aquest fons dedicada al baleàric a Bernat (2004).

38. Destaquem especialment les cartes que Josep Frank i Lluís Roca adreçaren a Milà amb informació sobre l'alguerès i el parlar de les comarques de Lleida, respectivament. Vegeu-les a l'*Epistolari* de Milà (I: 107 i 111) i (III: 50).

catalán» (1882). També poden trobar-se algunes referències als parlars catalans en d'altres escrits de Milà com «Fonética provenzal: o» (1869), «Quatre mots sobre ortografia catalana» (1874) i els *Preliminares* del «Romancerillo catalán», publicats pòstumament el 1895 per Ménendez y Pelayo.³⁹

Pel que fa a l'obra inèdita de Milà, els papers del Fons Milà de Santander⁴⁰ sobre els parlars catalans estan formats, com ja hem dit, per un considerable conjunt de notes i apunts personals en graus diferents de sistematització. El baleàric, el valencià i el català central són els dialectes més ben representats i arranats d'aquest conjunt, especialment els dos primers, mentre que les notes sobre el nord-occidental («leridano», segons Milà), l'alguerès i el rossellonès són menys nombroses i estan poc sistematitzades. Aquest conjunt de dades dialectals, aplegades segurament al voltant de la dècada del 1870 a través de diferents mitjans,⁴¹ havien de fonamentar un projecte de descripció integral de les varietats del català, que Milà havia iniciat amb la publicació dels «Estudios de lengua catalana» (1875) dedicats al barceloní on ja advertia que es tractava de la primera part d'un futur estudi més general:

De estos estudios, donde se inquiera *lo que es y lo que ha sido, no lo que debiera ser*, damos ahora tan sólo un primer ensayo y muy anticipada muestra, con respecto á la cual y á lo restante estimaremos cuantas noticias y observaciones se nos dirijan escritas o impresas (Milà 1875: 509).

Més enllà del valor intrínsecament dialectològic d'aquest pla de treball —el primer concebut al nostre país—, cal dir que Milà entenia aquest projecte com el pas previ imprescindible per a la redacció d'una futura gramàtica històrica catalana que, segons el seu parer, no tenia sentit iniciar sense tenir abans un coneixement aprofundit del català parlat arreu del domini lingüístic. Així ho havia defensat Milà davant d'Alfred Morel-Fatio i Camil Chabaneau, dos dels filòlegs francesos amb qui tenia més relació epistolar, que eren partidaris de començar primer per la gramàtica històrica, tal com podem llegir a la següent carta:

Conozco las ventajas que éste (el método histórico) tendrá y las desventajas del que sigo, que se verán todavía más en los artículos siguientes; pero pensando que lo mejor es enemigo de lo bueno y que tengo muchas notas sobre el catalán hablado y menos (por otra parte mas fáciles de reunir) sobre el antiguo, me he decidido a presentar lo que ahora hay. Si Dios me da vida empezaré después por el principio hasta llegar a nuestros días, y entonces no

39. No hem tingut en compte altres escrits en què se citen aspectes relacionats molt indirectament amb qüestions dialectològiques com *Notas sobre primitiva lengua catalana* (1876) i *Principios de literatura general* (1884). En aquest darrer treball, per exemple, només s'esmenta que el mallorquí té més variació tonal que el català del Principat.

40. En morir Milà, el bisbe Josep Grau i Vallespinós, que n'era un dels marmessors, va lliurar els papers personals del nostre erudit a Marcelino Menéndez y Pelayo, un dels deixebles predilectes del filòleg vilafranquí. Menéndez els traslladà a Santander, d'on era originari, i els llegà en morir a la biblioteca que avui duu el seu nom. Aquesta és la raó per la qual estan dipositats en aquesta ciutat càntabra. Vegeu Jorba (1984: 268-273).

41. Vegeu Bernat (2004: 94-111).

dejará de ilustrar muchos puntos dudosos de la historia el conocimiento de la fonética viva del catalán.⁴²

Malauradament, Milà no va treure mai a la llum l'ingent material dialectològic que havia acumulat en els seus papers personals per raons encara no aclarides, però relacionades, segurament, amb el volum de l'empresa projectada, els seus problemes de salut i els últims treballs literaris que l'absorbiren. Tanmateix, la consulta de les notes citades demostra que el nostre autor aprofità part de la informació dialectal que hi havia recollit per a la confecció d'alguns dels articles que publicà a partir del 1875, sobretot aquells en què fa referència a la fonètica del baleàric i als límits fronterers de les varietats de la llengua catalana.⁴³

Després de llegir tot aquest conjunt de treballs dedicats als parlars catalans, arribem a la conclusió que els temes fonamentals de l'obra milanesa dedicada als dialectes del català són tres: en primer lloc, l'interès per establir la classificació i delimitació de les varietats de la llengua catalana; en segon lloc, la descripció i el comentari dels trets més destacables i singularitzadors dels diferents parlars catalans; i, en tercer lloc, l'aplicació dels resultats de la seva recerca dialectològica a altres branques de la filologia catalana. Aquesta tercera línia està formada per aportacions puntuals molt diverses que poden concretar-se en aspectes com ara la utilitat de la dialectologia per tal d'esbrinar l'origen d'alguns autors o de composicions populars anònimes,⁴⁴ la relació entre la variació social i la variació lingüística,⁴⁵ el debat a l'entorn del(s) model(s) de català escrit,⁴⁶ el valor de la dialectologia per a la lingüística històrica⁴⁷ i la reflexió teòrica sobre les característiques de determinats fonemes o sons vocàlics del català, especialment del baleàric.⁴⁸

A continuació oferirem una aproximació als dos primers temes esmentats, tot destacant especialment el procés de classificació dels dialectes catalans en l'obra milanesa, ja que són els més ben treballats i significatius per a la lingüística catalana. Tot i que ens centrarem en les contribucions exposades en els seus articles publicats, no oblidarem la importància de l'enorme volum d'informació dialectal que contenen els papers personals de Milà conservats a Santander pel que fa a la descripció i comentari de trets dialectals⁴⁹

42. Carta datada el 8-IX-1875 (Vegeu *Epistolari II*, 1932: 55-57). Cal assenyalar que Milà acabava de publicar els «Estudios de lengua catalana» del 1875 i que aquesta carta era la resposta a la que anteriorment li havien enviat els dos filòlegs francesos.

43. Ens referim especialment a «Phonétique catalane: œ» (1876) i «Límites de las lenguas románicas» (1877).

44. Pel que fa a aquest aspecte, consulteu sobretot «De los trovadores en España» (1861) i el «Romancerillo catalán» (1882).

45. Vegeu-ne una aproximació a Bernat (2003).

46. Sobretot a «Quatre mots sobre ortografia catalana» (1874).

47. Recordem, en aquest sentit, que l'objectiu últim que empenyí Milà al projecte de descripció dialectal iniciat amb «Estudios de lengua catalana» era posar les bases d'una gramàtica històrica del català. Vegeu també «Mélanges de langue catalane» (1877).

48. Un bon exemple és l'article «Phonétique catalane: œ» (1876). Per a una aproximació més aprofundida, vegeu Bernat (2002).

49. Com exemple, i pel que fa a la classificació i delimitació dels parlars catalans, cal assenyalar que Milà engloba les dades referents al tortosí dins els papers dedicats al valencià.

(de fet, és el treball on trobem més dades sobre fenòmens característics dels diferents parlars catalans), així com la transcendència, directa o indirecta, de la informació recollida en aquest fons per al conjunt de l'obra dialectològica milaniana.

3.1. LA DESCRIPCIÓ I COMENTARI DE TRES DIALECTALS CATALANS EN L'OBRA DE MILÀ

A tall d'aproximació, la primera evidència a què s'arriba després de llegir els treballs de Milà sobre els parlars catalans és el fet que demostra tenir un coneixement molt aprofundit de la variació geogràfica de la nostra llengua, per la qual cosa cal considerar-lo com un dels millors experts en la diversitat dialectal del català que existí al segle XIX. Com a exemples més destacables, i deixant de banda la importància de la informació que contenen els seus papers personals, cal assenyalar especialment la descripció de diversos fenòmens de les varietats septentrionals del català que ens oferí a «De los trovadores en España» (1861: 428-432) i, sobretot, el quadre completíssim de les característiques del barceloní que podem llegir als «Estudios de lengua catalana» (1875), la primera monografia dialectal de què disposa la lingüística catalana moderna. Tampoc no podem oblidar «Phonétique Catalane: æ» (1876), l'estudi en què Milà explicità les seves últimes reflexions sobre la vocal neutra tònica del baleàric, un fonema que definí finalment com a vocal doble o «diphthongue simultanée» després d'haver passat per una notable evolució conceptual.⁵⁰ Milà, doncs, mereix ser considerat per mèrits propis com el primer pioner de la dialectologia catalana, tant per la qualitat de les seves aportacions, que ocupen una part significativa dels seus estudis, com per la metodologia científica desproveïda d'apriorismes que emprà en les seves descripcions lingüístiques, una manera de fer que sintetitzà magistralment en una frase de la presentació de la seva monografia sobre el barceloní: «De estos estudios, donde se inquiera lo que es y lo que ha sido, no lo que debiera ser [...]» (Milà 1875: 509).

A continuació, ens centrarem en els tres dialectals als quals Milà dedicà més espai i reflexions en la seva obra. En aquest sentit, és clar que els fenòmens que més van cridar-li l'atenció, per la qualitat i quantitat de comentaris que hi adreçà, van ser, en primer lloc, les reduccions que tenen lloc en el subsistema vocàlic àton del català oriental; en segon lloc, l'ús modern i antic dels articles salats; i, en tercer lloc, la naturalesa de la vocal neutra tònica del baleàric. Així mateix, altres fenòmens, com la pronunciació de la /r/ a final de mot en català, el tancament de les vocals velars tòniques en el català septentrional, la iodització en el català continental oriental i la presència o absència de iod davant de fricativa palatal sorda intervocàlica o final també van ser comentats en més d'un dels treballs lingüístics de Milà.

Pel que fa al primer dels fenòmens dialectals esmentats, Milà és el primer filòleg que explicità d'una manera clara la llei segons la qual en la part oriental del domini lingüístic català les /a/ i /e/ àtones, per una banda i les /o/ i /u/ àtones, per altra, es redueixen a un sol element vocàlic.⁵¹ No cal insistir en la importància d'aquesta característica del vocalisme

50. Vegeu Bernat (2002: 14-18).

51. Amb excepció de les àtones velars en mallorquí. L'únic autor que descriví aquest fenomen del mallorquí abans de Milà, tot i que amb una terminologia i intenció precientífica, fou Amengual (1835).

àton catalanooriental per a la dialectologia catalana, ja que encara avui és considerada com un dels referents bàsics a l'hora de classificar les varietats del català. Milà exposà per primera vegada aquest fenomen a «De los trovadores en España» (1861), una de les seves obres més conegudes: «[...] oriental, en que se altera la pronunciació, en que las vocales son menos limpias y en que hay substitución de vocales. Esta substitución es la de la *a* a la *e* y la de la *u* a la *o* en todas las sílabas no acentuadas» (Milà 1861: 433). Tanmateix, una lectura detallada de la descripció milaniana d'aquest fenomen palesa clarament, tal com ja ha estat indicat per alguns autors,⁵² que Milà no concebia la reducció entre /a/ i /e/ àtones de la mateixa manera que l'entén la moderna teoria fonètica catalana. Milà, en efecte, opinava que la /e/ àtona del català oriental —paral·lelament a la /o/ inaccentuada— hi esdevenia una simple /a/ àtona o, seguint les paraules de Milà, que la primera vocal era “substituïda” regularment per la darrera, raó per la qual calia considerar aquesta reducció o «sustitución» vocàlica com una llei fonètica.⁵³ Aquesta concepció, doncs, implica entendre el vocalisme àton del català oriental com un sistema format per tres elements —/a/, /u/ i /i/— com a resultat de la fusió sistemàtica de les /e/ i /o/ àtones amb les dues primeres vocals citades del triangle vocàlic anterior i sense que això tingués repercussions significatives en la naturalesa de les tres vocals àtones. En canvi, el català occidental disposaria de dues vocals àtones més —/e/ i /o/—, ja que la llei de la «sustitución» no té lloc en aquest dialecte. Com a conseqüència, i per aquesta mateixa raó, Milà mai no va parlar de l'existència d'una vocal en el sistema àton del català que fos diferent de les que apareixien en posició tònica; és a dir, de la presència d'una vocal que pogués identificar-se amb la que avui anomenem neutra o mitjana central àtona (/ə/). Així ho podem comprovar en aquest fragment:

Tal vez se nos niegue que la sustituida es una verdadera *a* o una verdadera *u*. En tal caso preguntamos: ¿en la pronunciació de la palabra *sogra*, quién adivina si se trata de “suegro” (sogre) o “suegra” (sogra); de la palabra *para*, si significa “padre” (pare) o “para” (para, del verbo parar); de la *cuqueta* (por coqueta o cuqueta) si se trata del diminutivo de “torta” (coca) o de “gusano” (cuca)? (Milà [1861: 433-434]).

Només a partir d'aquesta especial consideració del funcionament del vocalisme àton d'una part del català es pot entendre la clara alineació de l'alguerès amb el rossellonès i el català central dins la varietat oriental —que no incloïa, però, el baleàric— en la classificació tripartida dels dialectes catalans que Milà exposà el 1875 als «Estudios de lengua catalana».⁵⁴ Així mateix, els comentaris de Milà sobre la grafia més adequada per reflectir la pronunciació dels plurals nominals femenins i algunes terminacions verbals en els textos de caràcter popular també han de ser entesos a partir de la peculiar concepció fonètica de la reducció del vocalisme àton que acabem d'exposar.⁵⁵ Una altra qüestió que cal

52. Vegeu especialment Segarra (1985: 65-67) i Rossich (1995: 161).

53. Vegeu Milà (1861: 433-434)

54. En dialectes orientals, occidentals i baleàrics. Tractarem aquest aspecte amb detall en el següent apartat.

55. Ens referim especialment a la proposta d'admetre dos tipus de llenguatges escrits exposada a *Quatre mots sobre ortografia catalana* (1874). Milà hi demanava escriure amb *a* o *e* les terminacions

tenir present, després de conèixer les idees de Milà sobre el comportament del vocalisme àton en català, té a veure amb la delimitació de la llei de la «sustitució» del vocalisme àton al català oriental continental i alguerès, aspecte que tractarem en el següent capítol, perquè Milà mai no va fer-la extensiva al baleàric.⁵⁶

L'ús antic i modern de l'article salat, tant al Principat com a les Illes Balears, fou, com ja hem avançat, un altre dels fenòmens dialectals més comentats per Milà, ja que apareix citat en nombroses ocasions al llarg dels seus escrits. En aquest sentit, cal remarcar el fet que un dels seus articles, concretament «Un misterio provenzal. Un artículo neolatino» (1870), és un dels primers textos on podem llegir l'abast antic i modern d'aquest tipus de determinants a Catalunya i les causes que n'expliquen el retrocés. Milà tornà a reprendre aquesta qüestió a «Mélanges de langue catalane» (1877), tot i que amb un enfocament més diacrònic. Cal destacar, així mateix, que a l'article citat del 1870 s'hi troba l'única referència coneguda sobre l'ús de les partícules derivades d'IPSU durant el segle XIX a la comarca d'Olot.⁵⁷ Pel que fa a la importància dels articles salats en la singularització del català de les Illes Balears, cal destacar que fou precisament l'existència dels esmentats determinants, conjuntament amb la fonètica i la morfologia verbal pròpies, allò que dugué Milà el 1875 a considerar el baleàric com una varietat dialectal diferenciada del català oriental i occidental.⁵⁸

Un altre dels fenòmens dialectals a què Milà dedicà més atenció fou la descripció i caracterització de la vocal neutra tònica del baleàric. Paral·lelament a la seva concepció de la vocal neutra àtona, Milà mai no considerà la vocal tònica esmentada com un element nou o independent de les altres tòniques catalanes, sinó que sempre la definí com un so complex fruit de la fusió o pronunciació ràpida de dues vocals. El seguiment dels canvis de Milà pel que fa a la definició de la vocal neutra tònica és un dels aspectes més interessants de l'obra lingüística de l'erudit vilafranquí, ja que constitueix un magnífic exemple de l'evolució de les seves idees fonètiques.⁵⁹ En síntesi, i molt sumàriament, Milà passà de considerar aquesta tònica com una «vocal mixta» entre /a/ i /e/ o /e/ i /o/ a caracteritzar-la com una vocal «doble» o diftong “simultani”, formada per una *e* i una *o*, la qual pertany a la família de les labialitzades *eu* i *ö* (/ø/) del francès i l'alemany respectivament. Així mateix, en els primers escrits on Milà comentava aquesta tònica —vegeu Milà (1861) i (1875), per exemple—, la vocal citada sempre era circumscrita al mallorquí, però a partir de 1876 el nostre autor ja la feu extensiva al conjunt del baleàric.⁶⁰

nominals femenines de plural i verbals segons com volgués l'autor que fossin pronunciades. També cal destacar els seus comentaris sobre la grafia emprada en les terminacions suara citades a l'hora de transcriure les cançons aplegades al «Romancerillo catalán» (1861), en què destaca la seva menció a les *a* i *e* àtones del mallorquí: «Sin juzgar la naturaleza del sonido, me he decidido por la escritura a».

56. Tot i que reprendrem aquest punt en parlar de les classificacions dialectals de Milà, ja podem avançar que la descripció del vocalisme àton baleàric que pot llegir-se a les seves notes personals conservades a Santander és la clau per entendre aquesta restricció.

57. «Su uso se ha conservado ó se conservaba hace poco en un barrio de Olot y se mantiene en más de una población de la costa de Levante» (Milà 1870: 408).

58. Vegeu especialment Milà (1875).

59. Per a una visió completa de l'evolució esmentada, vegeu Bernat (2002: 120-125).

60. Tanmateix, les notes del Fons Milà de Santander demostren que Milà era conscient dels límits geogràfics d'aquesta vocal a Menorca i Eivissa.

Milà també tingué present la neutra tònica en els seus estudis diacrònics, ja que estava convençut que aquesta vocal també havia existit en el català continental durant l'època medieval. Fins i tot, el nostre autor opinava que la vocal «doble» o «diftong simultani» era la clau que permetia explicar alguns canvis irregulars de /o/ tònica a /ε/ en el vocalisme tònic del català antic (com, per exemple, el pas de *crou* i *vou* a *creu* i *veu*).⁶¹ Al seu parer, el caràcter mixt i vacil·lant de la vocal «doble» entre *o* i *e* en català antic justificava el canvi de la primera vocal a la segona, tal com demostra la fluctuació que encara té lloc avui en alguns parlars baleàrics entre els diftongs tònic *ou* i *eu* (entre *voure* i *veure*, per exemple). Totes aquestes idees estan resumides i exposades magníficament a l'article «Phonétique catalane: œ» (1876), el treball que representa la síntesi final de les seves reflexions sobre la vocal tònica comentada. Finalment, tot i que no podem afirmar-ho amb rotunditat, és molt probable, així mateix, que la definició de la fonètica del baleàric com a «speciale» que podrem llegir en una miscel·lània del 1875 dedicada a Boccaccio on participà Milà —i que comentarem seguidament— tingui alguna cosa a veure amb l'existència d'aquest element característic del vocalisme tònic baleàric.

3.2. LA CLASSIFICACIÓ DELS DIALECTES CATALANS EN L'OBRA DE MILÀ

Un dels aspectes més coneguts i valorats de l'obra lingüística de Milà és, sense cap mena de dubte, el fet que fos el primer erudit que proposà una classificació científica dels parlars catalans, una ordenació que ha tingut —i encara té— una notable influència en els estudis de dialectologia catalana.⁶² Tanmateix, Milà féu al llarg de la seva obra no una sinó dues propostes de classificació. La primera, exposada el 1861 a «De los trovadores en España» i la més coneguda, dividia el català parlat en dues grans varietats —l'oriental i l'occidental-meridional— a partir del comportament del vocalisme àton. Aquesta era exactament la formulació de Milà:

Entre las muchas diferencias locales de pronunciación en diversos puntos de Cataluña [...] se distinguen dos grandes divisiones: la parte occidental-meridional, en que se pronuncia el catalán con más limpieza y en general como se escribe, y la parte oriental, en que se altera la pronunciación, en que las vocales son menos limpias y en que hay sustitución de vocales. Esta sustitución es la de la *a* a la *e* y la de la *u* a la *o* en todas las sílabas no acentuadas. (Milà [1861: 432-433]).

Més tard, Milà plantejà en la introducció dels «Estudios de lengua catalana» (1875: 511) una segona proposta de classificació dialectal en què les varietats del català eren agrupades en tres blocs:

61. Vegeu l'exposició d'aquesta teoria, la primera que coneixem sobre aquest aspecte, a Milà (1876).

62. Vegeu, per exemple, les classificacions dialectals de Joan Veny (1983) i Jordi Colomina (1999).

El catalán contemporáneo o hablado és uno, pero ofrece modificaciones secundarias que constituyen tres principales variedades:

- 1ª Catalán oriental (E.: gran parte de Cataluña, Rosellón y Alguer);
 - 2ª Catalán occidental (S.O. y O.: Valencia y una parte de Cataluña);
 - 3ª Catalán baleárico.
- El oriental, al cual pertenece la subvariedad de Barcelona, se distingue del occidental en que la e y la o átonas se confunden respectivamente con la a y la u.

Tal com podem comprovar, la gran novetat d'aquesta segona ordenació era la consideració del baleàric com un nou grup dialectal dins el diasistema català. Amb tot, la manca de justificació de l'especificitat d'aquest últim dialecte ha tingut com a conseqüència que la proposta del 1875 no hagi estat gaire valorada ni seguida en els estudis posteriors de dialectologia catalana. Tanmateix, creiem que ambdues classificacions no han estat prou contextualitzades i que caldria fer-ne una revisió crítica que inclogués tota l'obra dialectològica de Milà a fi de poder entendre-les millor i copsar l'evolució real del nostre autor pel que fa a aquest aspecte. Per aquest motiu, paga la pena comentar determinades afirmacions de Milà que, al nostre parer, han quedat en un segon pla o s'han descontextualitzat i que són crucials per entendre el sentit real de les seves classificacions dialectals.

Així, i pel que fa a la primera proposta, caldria repassar l'abast geogràfic real dels dialectes oriental i occidental a «De los trovadores en España», així com les referències als parlars de fora del Principat. En aquest sentit, és clar que en aquesta obra Milà circumscrigué l'àrea de l'oriental i occidental bàsicament a Catalunya i València: «Las modernas provincias de Gerona y de Barcelona y la de Tarragona, hasta el Priorato exclusive, emplean la sustitución de que hablamos; la de Lérida, parte de Tarragona y Valencia conservan la e y la o escritas» (Milà 1861: 432-433, nota 9). A banda de la manca de referència a l'alguerès —dialecte que Milà no conegué fins el 1864—,⁶³ cal destacar la manca d'inclusió dels parlars de les Illes Balears i la Catalunya Nord en els territoris orientals,⁶⁴ tot i que Milà feia referència a alguns trets del mallorquí i, sobretot, del rossellonès en altres parts del capítol «Variedad catalana de la lengua de oc», on exposava la seva proposta de classificació dialectal. Així mateix, és molt significativa l'escassa presència en el capítol esmentat d'elements dels dialectes consecutius del català en comparació amb la gran quantitat de trets dels parlars constitutius del Principat que hi són observats.⁶⁵ Això no vol dir, però, que Milà no conegués les característiques del valencià i el baleàric, ja que el primer hi és considerat una *subvariedad*, mentre que el segon és definit

63. Els homes de la Renaixença no conegueren l'existència de l'alguerès fins el 1864, any en què Ignazio Pillito (o Pillitu) presentà un treball sobre la documentació catalana de l'illa de Sardenya en els Jocs Florals. Una mica més endavant l'arqueòleg Frederic Martorell i Peña posà en contacte Milà amb el poeta alguerès Josep Frank, la persona que forní el material lingüístic i literari amb què el nostre erudit pogué escriure l'article «La llengua catalana a Sardenya» (1869).

64. I del parlar de la Franja de Ponent dins l'occidental.

65. Pel que fa al valencià, Milà es limita únicament a assenyalar-ne una característica comuna amb el nord-occidental (el vocalisme àton); pel que fa al baleàric, només esmenta que el mallorquí modern escriu *para per pare*, que usa els articles salats i que hi existeix una vocal tònica *mixta* (vegeu Milà [1861: 431, 433 i 435, respectivament]).

com a *dialecto*,⁶⁶ una distinció que hauria estat difícil d'establir sense un mínim coneixement d'ambdós parlars. És clar, doncs, que la classificació de Milà del 1861 no inclou el conjunt de la geografia dels dialectes catalans —malgrat que tots, excepte l'alguerès, hi són comentats o esmentats— sinó fonamentalment els del Principat (amb una breu al·lusió al País Valencià). Igualment, Milà ja ens informava de la marcada especificitat del baleàric en el diasistema català, que ja era clarament qualificat de dialecte, a diferència del valencià,⁶⁷ amb la qual cosa aportava, implícitament, un petit avenç o preludi de la classificació tripartida del 1875. Cal tenir present, a més, que el propòsit principal de Milà en el capítol on exposava la classificació dialectal referida no era agrupar de manera precisa els dialectes del català sinó oferir un marc de referència bàsic de la nostra llengua a fi de poder contrastar millor les característiques del català amb les de l'occità usat pels trobadors,⁶⁸ fet que implicava donar unes mínimes pautes sobre la variació dialectal existent en ambdues llengües. Això explicaria la presència aclaparadora de trets dialectals del català del Principat a «De los trovadores en España», ja que, per òbvies raons històriques, ni a les Illes Balears ni al País Valencià hi podia arrelar la lírica trobadoresca abans del segle XIII.

Abans de passar a revisar la divisió dialectal del 1875, cal aturar-nos breument a comentar «La llengua catalana a Sardenya» (1869), ja que hi trobarem alguns arguments més a favor de la interpretació que acabem d'oferir. Més enllà del fet que aquest article sigui el primer treball en què un lingüista català dona fe de l'existència de l'alguerès, cal destacar que Milà inclogués des del primer moment aquest dialecte dins la varietat oriental del català i la manera en què ho exposà: «De lo que's veu de la poesia del honorable senyor Frank y d'altres indicis s'infereix que'l catalá que allí's parla (barrejat, com es natural, ab una mica d'italiá) no es lo de Valencia ni lo de Lleyda, sino lo de les nostres parts orientals de Catalunya». A banda que era lògic que Milà considerés l'alguerès com a dialecte oriental si tenim present la concepció del vocalisme àton en què fonamentava la seva llei de la «sustitución» i la naturalesa dels tres sons que en resultaven (/a/, /i/ i /u/),⁶⁹ cal fer notar una vegada més l'absència del baleàric dins l'àrea geogràfica de l'oriental. Subratllem, així mateix, que tant en aquest article com en la classificació del 1861, Milà no diu en cap moment que els fenòmens que caracteritzen les vocals del subsistema àton del català oriental també tinguin lloc en les del baleàric, a diferència del vocalisme àton valencià, que sempre inclogué dins l'occidental.

Continuant amb aquest últim aspecte, tampoc no trobem el 1875, a la classificació dialectal tripartida dels «Estudios de lengua catalana», cap referència al fet que la llei de la «sustitución» sigui aplicable al vocalisme àton del baleàric. En efecte, i tal com hem pogut llegir suara, Milà hi deia que «[e]l oriental, al cual pertenece la subvariedad de Barcelona, se distingue del occidental en que la *e* y la *o* átonas se confunden respectiva-

66. Vegeu Milà (1861: 435, nota 14).

67. Assenyalem que els termes *varietat* i *dialecte* són sempre sinònims en l'obra milanesa.

68. Recordem que l'objectiu d'aquesta confrontació era saber diferenciar els autors d'un o altre país l'origen dels quals no se sabia o discutia.

69. Cal recordar que l'alguerès no té una vocal neutra en el seu inventari vocàlic, perquè les vocals tòniques centrals i anteriors s'hi redueixen a [a] en posició àtona.

mente con la *a* y la *u*», tot deixant a part el baleàric, que restava sense definir. Això vol dir, doncs, que Milà limitava de manera ben clara les reduccions que caracteritzen la seva llei de la «sustitución» només a les vocals inaccentuades de l'«oriental». Afegim-hi, a més, que en la classificació del 1875, i a diferència de la del 1861, Milà precisava molt acuradament els territoris que formen part de la varietat oriental —«Catalán oriental (E.: gran parte de Cataluña, Rosellón y Alguer)»—, mentre que el territori del baleàric quedava òbviament limitat a les tres illes. Al nostre entendre, doncs, és clar que la divisió tripartida en oriental, occidental i baleàric no és incompatible amb la del 1861 si es té en compte l'abast geogràfic de cada una de les classificacions milanianes i el fet que el nostre erudit mai no digué que les confusions que es donen entre les àtones de l'«oriental» fossin les mateixes que les que tenen lloc en el vocalisme del català insular.

Aquesta darrera interpretació queda reforçada després de revisar un petit treball de Milà, editat a Livorno el 1875 per Giovanni Papanti dins *I parlari italiani in Certaldo alla festa del V centenario di Messer Giovanni Boccaccio*, que constitueix la contribució del nostre autor a l'homenatge internacional que diversos romanistes europeus dedicaren a la figura del gran escriptor italià.⁷⁰ L'esmentada participació, malgrat ser un dels escrits menys coneguts de Milà pel fet d'haver estat editat fora del nostre país,⁷¹ és d'un notable interès dialectològic, ja que hi trobarem explicitades, per primera i única vegada, les característiques que, segons Milà, justificaven l'especificitat del baleàric dins els dialectes catalans i, per tant, la consideració d'aquest parlar com una varietat dialectal autònoma no supeditada a l'oriental. Milà, a més, insistia a *I parlari italiani in Certaldo* en la classificació tripartida dels *Estudios*, tot mantenint-hi l'abast geogràfic de cada una de les tres varietats i la limitació de la llei de la «sustitución» a l'oriental:

Fino alla metà del cinquecento, o al cominciar del seicento, la lingua letteraria era uniforme, o poco meno, in tutte le provincie: in apresso incominciarono a mostrarsi anche nello scritto segni caratteristici dei varj [sic] dialetti. Essi possono dirsi: 1.° OCCIDENTALE (Valenza, S.O. di Catalogna), ch'è più fedele all'etimologia e alla scrittura nel pronunciare le vocali. -2.° ORIENTALE (Est. di Catalogna, Rossiglione e la sarda Alghero), che confonde la *e* e la *o* atone o inaccentuate con la *a* e con la *u*. -3.° BALEARICO, che a una fonetica speciale, serba l'articolo *es* e antiche flessioni verbali.

A banda del fet que aquesta fou l'única vegada en què Milà tingué en consideració trets morfològics —els articles salats i la flexió verbal— a l'hora de definir les varietats del català, cal destacar l'aplicació del terme «speciale» a l'hora de caracteritzar la fonèti-

70. Aquest homenatge consistí en la traducció d'un dels contes del Decameró (concretament la IX novel·la de la primera jornada) al major nombre possible de varietats romàniques. S'hi poden llegir, específicament, 651 versions a diversos dialectes italians i 52 a varietats no italianes. Vegeu-ne una edició facsímil del 1972 a Forni Editore, Bolonya.

71. Milà aportà a aquest homenatge dues versions de l'esmentat conte: una al *Catalano letterario* i una al *Catalano orientale (varietà di Barcellona)*. Tot i que n'havia preparat una altra al mallorquí, conservada al Fons Milà de Santander, no la hi inclougué finalment. El fragment que citarem a continuació forma part de la introducció que precedeix la versió al barceloní. Per a més informació, vegeu Bernat (2000).

ca del baleàric. No trobarem en l'obra publicada milaniana posterior al 1875 cap referència que ens pugui aclarir el significat exacte d'aquest darrer adjectiu, per la qual cosa l'únic lloc on podrem trobar dades que ens il·lustrin sobre la concepció que Milà s'havia format sobre la fonètica del català insular és en els seus papers personals conservats a Santander. Abans de recórrer-hi, caldrà tenir present que el terme «speciale» no pot fer referència a les característiques que singularitzen el consonantisme del baleàric sinó al vocalisme, car si el primer hagués tingut algun pes en les classificacions dialectals de Milà també hauria d'haver separat el valencià i l'alguerès de l'occidental i l'oriental, respectivament, per la raó que llur consonantisme és molt més proper al del baleàric que no pas al dels parlars del Principat. Així mateix, cal no oblidar la importància que Milà sempre donà al vocalisme a l'hora de classificar les varietats del català i el fet que mai no fes extensiva la llei de la «sustitución» al baleàric.

En aquest sentit, i molt sumàriament, la descripció del baleàric que Milà plasmà en les seves notes personals⁷² es caracteritza per una gran riquesa de matisos en la caracterització de les vocals, especialment de les inaccentuades. Essencialment, els trets descrits en aquests papers per Milà que contrasten amb la seva visió del comportament del vocalisme àton oriental són els següents:

a) La manca de reducció sistemàtica de la /o/ àtona del mallorquí a /u/, tot i que Milà en detecta alguns casos (cusí, cuíta, durmí, Juan) i assenyala encertadament l'excepció del solleric ([en] *sollerich pusam*). En maonès i eivissenc, però, la reducció a [u] hi és descrita com a regular.

b) La presència en mallorquí i menorquí (especialment en el primer parlar) de /e/ tancades àtones que no han esdevingut *a*,⁷³ segons el que pertocaria seguint la llei de la «sustitución».

c) La definició especial i variada de la *a* àtona del mallorquí (és a dir, de la vocal neutra àtona). Després de presentar-ne diversos exemples, Milà arribà a la conclusió que «creo que no hay más diferencia [entre les aa tòniques i àtones] que la que da el acento. Diferencia acaso mayor que en oriental porque la A átona participa más de e». A banda d'aquesta diferenciació, la primera que coneixem entre la vocal neutra àtona de les dues varietats dialectals citades, Milà també enregistra en les seves notes sobre el mallorquí nombrosos casos de *aa* àtones que fluctuen entre aquesta darrera vocal i una *e* (*se taula, casi e; de prep. casi a; Ay vui aná, algo de e*), així com alguns exemples de *aa* àtones transformades en *e* o *ea* per l'assimilació de la palatalitat d'una consonant oclusiva mallorquina (*guenanci, queastich, musiquea*).⁷⁴

72. Cal tenir present que els papers personals de Milà sobre el català insular estan constituïts majoritàriament per comentaris sobre el mallorquí. Les referències al menorquí de Maó i a l'eivissenc són menys nombroses i estan poc sistematitzades, sobretot les d'aquest darrer parlar. Per a més informació, vegeu Bernat (2004).

73. Es tracta dels casos descrits per Veny (1983: 80-82) en el vocalisme àton del mallorquí. Pel que fa al menorquí, Milà es refereix al tancament de la neutra àtona final en [e] que té lloc en algunes poblacions de l'illa (vegeu Martí 1985: 167).

74. Milà defineix aquesta última vocal àtona com una «e muy suave aunque Obrador como yo antes ha creído i». La mateixa definició és aplicada a les /a/ tòniques palatalitzades.

Pel que fa al vocalisme tònic del baleàric, i tal com ja hem destacat en el capítol anterior, Milà demostra tenir en les seves notes un enorme interès per enregistrar exemples de la neutra tònica, una vocal que Milà, recordem-ho, anomenava *mixta* o *doble*. Milà no només en recull nombrosos casos en els papers que dedica al mallorquí sinó que també en detecta exemples en menorquí i eivissenc, parlars en què assenyala encertadament l'extensió geogràfica aproximada de la vocal: «(Estrella: Ciudadela y sus pueblos estralla; Ciudad [d'Eivissa] voure, a veces parece mixta. Campo vèure)». A més d'aquesta última tònica, Milà també va creure trobar una classe de /a/ accentuades en mallorquí diferents de l'oriental, que representava majoritàriament amb les grafies *ea* o *ia* (*quearn, quiar, peguian, queabra, quiap*), identificables —i paraleles— amb les *aa* àtones palatalitzades que suara acabem d'esmentar. Pel que fa al maonès, Milà també hi creu detectar una vocal tònica semblant a l'anterior, tot i que no idèntica: «Dice T. [un anònim informant menorquí] que la *c* (*k*) es pura pero él mismo pronuncia un poco queab que en el campo de Mall. es la *a* inglesa que se parece un poco a la *e*. En Mahón la pronuncian más dulce, la *e* más cerrada (más *oe*)». ⁷⁵

Una vegada explicats els principals trets no coincidents entre el vocalisme del baleàric i el del català oriental, i seguint les idees fonètiques de Milà, arribem fàcilment a la deducció que el criteri emprat pel nostre autor, tant en 1861 com 1875, a fi de classificar els parlars del català en orientals i occidentals —la presència o absència de la llei regular de la «sustitución» de les /e/ i /o/ àtones per /a/ i /u/, respectivament— no encaixa bé amb les dades milanianes que acabem d'aportar sobre el vocalisme del baleàric. Així doncs, estem convençuts que Milà havia arribat a la conclusió que la llei que caracteritzava el vocalisme àton dels parlars orientals del Principat i l'alguerès no era aplicable —o era difícilment aplicable— al català insular. Creiem, per tant, que les divisions dialectals de Milà, i especialment la del 1875, en què el baleàric és clarament distingit de la resta de dialectes catalans, estan basades en dues característiques fonamentals del sistema vocàlic de les varietats del català: per una banda, l'existència d'un inventari fonemàtic tònic i àton diferenciat en les tres varietats esmentades i, per altra, la presència de fenòmens de reducció vocàlica no coincidents en els subsistemes àtons d'aquests tres parlars.

Caldria encara comentar la informació sobre la divisió dialectal del català que Milà plasmà en els seus darrers treballs, concretament, en els publicats després de 1875. En aquest sentit, la consulta dels articles esmentats ⁷⁶ no aporta cap dada que pugui contradir la interpretació que hem exposat fins ara. Milà, així, sempre distingeix clarament tres varietats dialectals en català i es manté en la consideració del baleàric com a dialecte no integrat dins l'oriental, així com en la catalogació del valencià com a «subvariedad» del català occidental. ⁷⁷ L'única novetat que hi detectem és purament terminològica, ja que

75. Tot i que en maonès no existeixen les oclusives palatals del mallorquí ni les assimilacions causades per aquestes consonants en les vocals amb què estan en contacte, Milà està descrivint aquí un fenomen semblant però no idèntic: la realització més anterior de la /a/ tònica en menorquí respecte al central.

76. Ens referim, concretament, als articles «Phonétique catalane: œ» (1876), «Límites de las lenguas románicas» (1877), «Mélanges de langue catalane» (1877) i el «Romancerillo catalán» (1882).

77. Pel que fa al baleàric, Milà afirmava, per exemple, a «Phonétique catalane: œ» (1876) que «la varieté baléarique de la langue catalane possède quatre *e*.». Igualment, i referint-se a unes cançons reco-

Milà sovint hi presenta englobades les varietats oriental i occidental dins el concepte de “català continental”, possiblement amb la voluntat de remarcar les diferències entre el baleàric i aquests dos altres dialectes:

El territorio continental de la lengua catalana, que en la parte léxica y gramatical no ofrece muy considerables divergencias, con respecto a la vocalización se divide en dos grandes regiones: la del S. y la del O., donde se pronuncia de manera más semejante al castellano, y la del NE. cuya pronunciación dista menos de los dialectos galo-meridionales. (Milà 1877a: 535-536)

La prononciation du catalan continental offre des variétés [pel que fa a /r/ final]. Une partie du catalan occidental prononce comme on écrivait anciennement. Une autre partie et le catalan orientale suppriment les r finaux. [...]. Le catalan baleàrique conserve seulement l'r dans [...]: riu-re. (Milà 1877b: 227)

Finalment, també destaquem el fet que Milà, en explicar la grafia diferenciada de les terminacions verbals i nominals àtones (amb *a* o *e*) que havia usat a l'hora de representar les cançons populars catalanes de tradició oral que aplegà al «Romancerillo» (1882), va justificar aquesta decisió com una manera de distingir les composicions procedents de terres orientals, occidentals i mallorquines.⁷⁸

Per acabar, només ens restaria intentar contestar dues preguntes bàsiques: per què Milà no va especificar el 1875 els motius que l'havien dut a considerar com a «speciale» la fonètica del baleàric i per què no es va decidir a publicar les notes personals que hem esmentat i comentat en una petita part. En aquest sentit, creiem que la resposta a ambdós interrogants cal buscar-la en la mentalitat estrictament empirista de Milà i el fet que no totes les dades que tenia sobre el baleàric eren de primera mà —les seves notes personals es basen en les aportacions de col·laboradors locals,⁷⁹ entrevistes a autòctons (fetes sovint a Barcelona) i la consulta de la minsa bibliografia que existia sobre els nostres parlars—,⁸⁰ així com en la presa de consciència de la magnitud del treball que representava dur a terme el projecte de descripció integral de les varietats del català que s'havia proposat. És lògic pressuposar, doncs, que l'edat avançada del nostre autor, els seus problemes de salut i els darrers projectes literaris que l'absorbiren⁸¹ van anar ajornant la continuació dels «Estudios de lengua catalana» fins que el sorprengué la mort el 1884. Aquesta ha de ser, segurament, la causa per la qual el gruix de la primera descripció científica i no prescriptiva dels parlars catalans va quedar oblidada i guardada, amb tots els seus papers personals, al Fons Milà de la Biblioteca Menéndez y Pelayo de Santander.

llides al *Romancerillo* (1882: XI), Milà deia que pertanyien «a la subvariedad meridional o valenciana del catalán occidental.»

78. Vegeu Milà (1882: XV-XVI).

79. Pel que fa al mallorquí, bàsicament, Mateu Obrador i Manuel Guasp; per al maonès, Llorenç Pons.

80. Per exemple, i en el cas del mallorquí, en la *Gramática de la lengua mallorquina* (1835) de Joan Josep Amengual.

81. No hem d'oblidar que Milà fou sobretot un estudiós de la literatura i que la seva gran darrera obra va ser la segona edició del «Romancerillo catalán» (1882), que no va quedar totalment acabada (vegeu Jorba 1989a: 287-289).

4. ALTRES ESTUDIS DE LINGÜÍSTICA DE MILÀ

Tal com dèiem al principi, Milà també va dedicar la seva atenció a altres temes relacionats amb la lingüística catalana i general, si bé no amb la profunditat i recurrència que caracteritzen els dos grans temes que acabem de tractar. Es tracta, fonamentalment, d'un seguit d'articles i ressenyes que giren al voltant de tres aspectes: la normativització del català, la lexicografia i la variabilitat del llenguatge humà.

Pel que fa al primer aspecte, que cal inserir dins les iniciatives impulsades pels prohoms de la Renaixença a fi d'establir una normativa —bàsicament ortogràfica— unificada per al català, una de les més conegudes fou la participació de Milà en la redacció del *Projecte d'ortografia catalana* (1862) per al Consistori dels Jocs Florals,⁸² Amb tot, el més original i interessant de Milà sobre aquest tema és la proposta que exposà a l'article «Quatre mots sobre ortografia catalana» (1874), que representa una novetat molt important en el debat vuitcentista sobre els criteris que calia emprar per tal de codificar la llengua.⁸³ En aquest sentit, Milà es distancià de les dues postures majoritàries a l'època (els academicistes i els popularitzants) tot declarant-se «un poc tebi[s] o indiferent[s]» en la polèmica ortogràfica, perquè «quan se tracta de formar una ortografia nova en tot o en part, que no sia purament fonètica, més que més si no es té una sola mena de parlar que serveixa de patró, per força s'hi ha de ficar quelcom convencional que no es pot mirar com article de fe». A continuació, l'autor feia un repàs a altres iniciatives codificadores coetànies (les del romanès i l'occità), analitzava admirablement i sense prendre partit per les dues postures academicistes enfrontades a l'època, repassava els principals punts de discòrdia ortogràfics i defensava, a continuació, que «qualsevol sia lo sistema ortogràfic que s'accepte, a ell deu acomodar-se la pronunciació».⁸⁴ Per aquesta raó, acabava amb una sorprenent proposta que no va ser gaire ben entesa ni ben rebuda a l'època: admetre «dues menes de llenguatge» escrit en català. El primer, de caràcter literari i general,⁸⁵ es basaria en la tradició escrita de finals del xv i principis del xvi, i el segon, definit com a «particular i variable» —en el sentit diatòpic—, s'empraria en els escrits còmics o «obres serioses d'un temperament molt especial a un determinat territori». Malgrat el poc ressò d'aquesta proposta, hi ha almenys dos grans intel·lectuals que la defensaren: A. Rubió i Lluch i J. Verdaguer.⁸⁶ No és cap casualitat que ambdós fossin col·laboradors de Milà.

82. Segons Milà, el *Projecte* havia estat prèviament debatut per la Comissió mantenidora dels Jocs Florals, que havia decidit prendre com a referència «l'ús més seguit d'ençà que s'estamparen los primers llibres catalans fins als nostres temps, i sols quan aquest ús ha sigut vari o ha ofert grosses dificultats s'han buscat noves regles que s'ha procurat derivar de l'exemple d'altres llengües o bé de lo que semblava dictar lo bon sentit».

83. Tot i que l'article se centra en l'ortografia i la pronunciació, també esmenta la necessitat de regular la gramàtica del català.

84. Sobre les implicacions ortoèpiques d'aquesta proposta, vegeu Rossich (2011).

85. Remarquem el comentari de Milà sobre com caldria anomenar aquest llenguatge literari: «i si no es vol dir catalana no es digui de cap manera llemosina, sinó catalano-valentino-baleàrica».

86. Per a més informació, vegeu Rossich (2006).

Pel que fa al segon aspecte, els articles publicats de Milà sobre lexicografia pràcticament sempre es refereixen al castellà. Com a exemple significatiu, citarem l'únic cas en que Milà comenta alguns mots de la llengua catalana. Es tracta de la ressenya del *Diccionario etimológico de la lengua castellana* (1856) de Pere Felip Monlau. Milà hi feu una aguda reflexió sobre la utilitat i el valor de l'etimologia ben aplicada i una crítica als excessos comesos en nom d'aquesta ciència per celtòmans, iberòmans i altres grups de dilectants del segle XIX. Com a il·lustració, Milà exposà el seu punt de vista sobre l'etimologia de dos topònims catalans: *Vilafranca* i *Penedès*.⁸⁷ També aprofità aquest treball per exposar les seves idees a l'entorn de la naturalesa de les vocals, amb algunes referències al català.⁸⁸ Tanmateix, Milà es va interessar pel lèxic del català, que encara no han estat buidats i estudiats sistemàticament, ja que, en els seus papers personals, hi llegim nombrosos apunts i comentaris sobre mots de la nostra llengua. En podem llegir un breu extracte a Jorba (2019: 44-48), que aporta una mostra de lèxic relacionat amb el món rural i tradicional del Penedès recollit per Milà.

Pel que fa al darrer aspecte, podem trobar esparses en l'obra de Milà algunes reflexions lingüístiques de caràcter general.⁸⁹ En destaca un article del 1861, «De los proyectos de la lengua universal», en què Milà defensava la impossibilitat de crear i estendre una llengua artificial per a tota la humanitat. Així, després de descriure les causes que havien originat l'interès per crear una llengua perfecta universal, Milà hi argumentava que el llenguatge humà serà sempre imperfecte, divers, variable i sovint il·lògic. També estava convençut que fins i tot en el cas improbable que alguns grups humans adoptessin una llengua dissenyada artificialment, això no garantiria que romangués estable, perquè «lengua universal significa lengua inalterable, lo que equivale a decir: lengua muerta», i cloïa l'article proposant que, si tant es desitjava un instrument de comunicació per a totes les persones instruïdes, era molt més fàcil recuperar l'ús del llatí i posar-lo al dia que no inventar-se una nova llengua.

En definitiva, Milà estava convençut que hi havia un lligam intrínsec entre la llengua viva i la variació. I és clar que sense aquesta idea no podrem entendre adequadament els seus estudis lingüístics ni la modernitat de les seves aportacions.

5. BIBLIOGRAFIA CITADA

- ALCOVER, Antoni M. (1908): «El Dr. Milà i Fontanals i la filologia catalana», *Bolletí del Diccionari de la llengua catalana*, 4, Tom IV (1908-09), p. 75-79.
- AMENGUAL, Joan Josep (1835): *Gramática de la lengua mallorquina*. Palma de Mallorca: Imprenta Real.
- BERNAT, Francesc (1999): «Una descripció lingüística desconeguda de les comarques del sud del País Valencià al segle XIX», *Caplletra*, 27, p. 211-220.

87. Vegeu Jorba (2019: 32).

88. Pel que fa a aquest darrer aspecte, vegeu Bernat (2002).

89. Vegeu-ne una molt petita aproximació a Bernat (2002).

- BERNAT, Francesc (2000): «Una versió dialectal inèdita de Milà i Fontanals sobre un dels contes del Decameró», dins *Profesor Basilio Losada/Ensinar a pensar con liberdade e risco*. Barcelona: Publicacions de la Universitat de Barcelona, p. 171-177.
- BERNAT, Francesc (2002): «Els inicis de la teoria fonètica catalana al segle XIX: les idees de Milà i Fontanals sobre el vocalisme», dins *Miscel·lània en honor del Dr. Giuseppe Tavani/3 (Estudis de Llengua i Literatura Catalanes XLIV)*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 103-128.
- BERNAT, Francesc (2003): «Percepcions interdialectals i variants fonètiques de tipus sociolingüístic en el mallorquí del segle XIX», *Randa (Homenatge a Miquel Batllori/3)*, 50, p. 113-132.
- BERNAT, Francesc (2004): «La fonètica del baleàric segons una descripció inèdita del segle XIX», *Llengua & Literatura*, 15, p. 91-165.
- BERNAT, Francesc (2006): «La singularització de les llengües en els inicis de la lingüística: el cas català», dins *Actes del VII Congrés de Lingüística General* [edició en CD-ROM]. Barcelona: Publicacions i Edicions de la Universitat de Barcelona.
- BERNAT, Francesc (2009): «Francesc Cambouliu i la fi del llemosinisme a la Catalunya del segle XIX», dins *Les relacions occitano-catalanes al llindar del segle XXI*. Péronnas (França): Éditions de la Tour Gile, p. 141-150.
- CALAFORRA, Guillem (1998): *Wilhem Meyer-Lübke i "Das Katalanische"*. Introducció i traducció. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- COLOMINA, Jordi (1999): *Dialectologia catalana. Introducció i guia bibliogràfica*. Alacant: Universitat d'Alacant.
- Epistolari I, II i III* = NICOLAU D'OLWER, Lluís [correspondència recollida i anotada per] (1922, 1932, 1995), *Epistolari d'En Manuel Milà i Fontanals*, III volums. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- JORBA, Manuel (1984): *Manuel Milà i Fontanals en la seva època*. Barcelona: Curial.
- JORBA, Manuel (1989a): *L'obra crítica i erudita de Manuel Milà i Fontanals*. Barcelona: Curial.
- JORBA, Manuel (1989b): «Manuel Milà y Fontanals en la encrucijada de la filologia europea moderna», *Boletín de la Real Academia Española*, 49, p. 493-513.
- JORBA, Manuel (2019): «Milà i Fontanals, penedesenc: llengua, poesia, folklore, història», dins MARRUGAT, Ramon / SOLÉ BORDES, Joan (ed.): *La llengua del Penedès: del vocabulari i la toponímia al folklore i la literatura*. Vilafranca del Penedès: Institut d'Estudis Penedesencs, p. 13-34.
- MARTÍ, Joan (coord.) (1985): *Coneguem els nostres parlars*. Barcelona: CIRIT / Generalitat de Catalunya.
- MILÀ I FONTANALS, Manuel (1861): «De los trovadores en España», dins *OC*, volum II. Reeditat el 1966 a cura de C. Martínez i F. R. Manrique. Barcelona: Consejo Superior de Investigaciones Científicas..
- MILÀ, Manuel (1865): *Ressenya històrica y crítica dels antichs poetes catalans*. Reeditat a Milà (1908).
- MILÀ I FONTANALS, Manuel (1869a): «La llengua catalana a Sardenya», dins *OC*, volum III.
- MILÀ I FONTANALS, Manuel (1869b): «Fonética provenzal: o», dins *OC*, volum V.

- MILÀ I FONTANALS, Manuel (1870): «Un misterio provenzal. Un artículo neolatino», dins *OC*, volum V.
- MILÀ I FONTANALS, Manuel (1875): «Estudios de lengua catalana», dins *OC*, volum III.
- MILÀ I FONTANALS, Manuel (1876): «Phonétique catalane : œ», *Revue des langues romanes*, 9, volum II, p. 146-147.
- MILÀ I FONTANALS, Manuel (1877a): «Límites de las lenguas románicas», dins *OC*, volum VI.
- MILÀ I FONTANALS, Manuel (1877b): «Mélanges de langue catalane», *Revue des langues romanes*, volum XI, p. 223-229.
- MILÀ I FONTANALS, Manuel (1882): «Romancerillo Catalán», dins *OC*, volum VIII. Reeditat el 1999. Barcelona: Alta Fulla.
- MILÀ I FONTANALS, Manuel (1908): *Obres catalanes d'en Manuel Milà y Fontanals*. Barcelona: Gustau Gili Editor.
- MOURELLE-LEMA, Manuel (1966): «Actualidad de un occitanista Español del siglo XIX: Milá y Fontanals», *Cahiers Ferdinand de Saussure*, XXIII, p. 97-111.
- OC* = MILÀ I FONTANALS, Manuel (1888-1895): *Obras Completas del Doctor D. Manuel Milá y Fontanals, coleccionadas por el dr. D. Marcelino Menéndez y Pelayo*, VIII volums. Barcelona: Librería de Álvaro Verdaguer.
- RAFANELL, August (2000): *El català modern*. Barcelona: Empúries.
- ROSSICH, Albert (1995): «Una qüestió d'història de la llengua catalana: el reconeixement de la vocal neutra», dins BALSALOBRE, P. / GRATACÓS, J.: *La llengua catalana al segle XVIII*. Barcelona: Quaderns Crema, p. 119-200.
- ROSSICH, Albert (2006): «Els dos registres lingüístics de la poesia de Verdaguer », *Anuari Verdaguer*, 13, p. 111-129.
- ROSSICH, Albert (2011): «L'ortoèpia catalana segons Milà», dins *Actes del Simposi Manuel Milà i Fontanals. Vilafranca del Penedès, 12-13 de maig del 2010*. Vilafranca del Penedès: Institut d'Estudis Penedesencs, p. 120-135.
- SEGARRA, Mila (1985): *Història de la normativa catalana*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana.
- SOLÀ, Joan (1991): «Milà i Fontanals i la llengua catalana», dins *Episodis d'història de la llengua catalana*. Barcelona: Empúries.
- VENY, Joan (1983²): *Els parlars catalans*. Palma de Mallorca: Moll.

RESUM

Tot i que Manuel Milà i Fontanals fou fonamentalment un estudiós de la literatura, les seves dues principals línies de recerca (la lírica trobadoresca i la poesia popular) el van dur també a interessar-se per qüestions lingüístiques que hi estaven estretament lligades: els orígens de les llengües romàniques, les relacions històriques entre el català i l'occità, i la sistematització de les principals característiques de les varietats orals del català. En aquest sentit, fou el primer filòleg que emprà els mètodes de la naixent romanís-

tica a la descripció científica de la llengua catalana, per la qual cosa pot ser considerat com el fundador de la lingüística catalana. En aquest article es pretén donar compte del conjunt de treballs de Milà dedicats a la llengua catalana i fer un balanç de les seves aportacions, a fi de valorar la importància dels seus estudis per a la història de la filologia catalana.

MOTS CLAU: Milà i Fontanals, llengües romàniques, orígens de la lingüística, llengua i literatura catalanes, segle XIX.

ABSTRACT

Manuel Milà i Fontanals and Catalan linguistics

Although Manuel Milà i Fontanals was mainly a literary scholar, his two main lines of research (troubadour lyrical poetry and popular verse) also led him to become interested in linguistic issues that were closely linked: the origins of the Romance languages, the historical relations between Catalan and Occitan, and the systematization of the main features of the oral varieties of Catalan. In this sense, he was the first philologist to use the methods of the then emerging Romance philology in the scientific description of the Catalan language, for which he can be considered to be the founder of Catalan linguistics. This article aims to consider all the works of Milà devoted to the Catalan language and take stock of their contribution in order to assess the importance of these studies for the history of Catalan philology.

KEY WORDS: Milà i Fontanals, Romance languages, origins of linguistics, Catalan language and literature, 19th century.